

GİT Türkiye,
10 Mayıs 2013-10-21 *Türkiye’de Akademik Özgürlükler Çalışatı-
İstanbul Semp.* Sunuldu.
Güncel Hukuk Dergisi. Akademi Sayısı’nda basıldı. 2013.

**PERTEV NAİLİ BORATAV’DAN AHMET KERİM
GÜLTEKİN’E:
SİYASAL İKTİDARLAR POLİTİK ANTROPOLOJİDEN
NEDEN KORKAR?¹**

H. Neşe Özgen²

Bir süredir, bilim yapanların, araştırma yapanların, özgür düşünceyi hatta daha azıyla ifade özgürlüğünü savunanların geçmiş dönemlerden daha fazla bir baskı ile karşı karşıya olduğunu iddia ediyoruz. Bu iddiamızı kimimiz 1940larda üniversitelerde kaynatılan cadı kazanıyla özdeşleştiriyor, kimimiz bunu 12 Eylül’e ve o dönemdeki baskının devamına bağlıyor, kimimiz faşizmin ayak sesleri ile açıklıyor ve hatta neoliberalizmle özdeşleşen yeni piyasa saldırıları açıklamasını buna ekliyoruz.

Benim iddiam başka olacak. Ben üniversite ve araştırma- düşünce özgürlüğüne bu yeni saldırı dönemini; Dar-ül Fünun’dan üniversiteye geçildiği dönemin yarattığı yıkım ile özdeşleştireceğim. Dar-ül Fünun’u örnek olarak seçmemin nedeni o dönemi olumlamaktan ziyade, şimdi yaşadıklarımızın ne kadar köklü bir değişim olduğunu göstermek amacını

¹ GIT Türkiye’nin 10 Mayıs 2013’te düzenlediği “Parmaklıklar Ardında Bilim” Sempozyumu’nda sunulan tam metindir.

² Sosyolog. ozgen.nese@gmail.com

taşıyor.

Sorum şu: Gerçekten yaşadığımız bu baskılar sistemin kendi iç çelişkilerinin ve bunun yenilenmesinin baskıları mıdır, yoksa hakikaten bilim anlayışında, akademi anlayışında yeni bir dönemin habercisi midir? Şimdi vereceğim iki örnek, sansürün hangi kanallarla devam ettiğini ve bilimi nasıl engellediğini göstermesi açısından önemlidir: 1995’de P. Naili Boratav’ın YKY tarafından basılan Nasreddin Hoca araştırması, dağıtımdan bir gün önce işgüzar yöneticilerden birisinin ‘Porno yayın basmayalım’ gerekçesiyle, depoda çürütülür. Gazeteler bunu “Boratav’ın kendi yayını kendisinin dağıttırmadığını” bildirerek haber yaparlar. Boratav hoca ölüm döşeğinde 30 yıllık emeğinin ürününün basımını beklerken, ona da birkaç kitap gösterilerek huzur içinde ve yalanla göçetmesi sağlanır.

İkinci örnek de vahim: Hepimizin büyük bir özenle tartışarak atıfladığımız P. A. Andrews’in *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*³ adlı ve Türkiye’deki tüm mezhep, etnik grup vb. nin yerleşimlere göre dağılımını veren kitabı, Türkiye’de hala yasak bir yayındır.

Başımıza gelen bütün bu işler, Cumhuriyet tarihi ile mi özdeşleşmeli, yoksa başka bir saldırının benzersiz örnekleri olarak mı analiz edilmelidir?

Bu tartışma için Politik antropolojinin ve etnografyanın Cumhuriyet boyunca ve ondan öncesindeki yerini ve devletin buna verdiği önemi tartışarak başlayacağım: Böylece Pertev Naili Boratav,

---

³ P.A. Andrews. 1989. *Ethnic Groups in the Republic of Turkey*. Wiesbaden. Dr. Ludwig Reichert Verlag.

İlhan Başgöz gibi etnografların, Behice Boran, İsmail Beşikçi gibi sosyologların, Niyazi Berkes, Oya Baydar gibi siyaset bilimcilerin üzerine 1940-60 arasında devletin yağdırdığı *büyük şiddet* ile; şimdi Büşra Ersanlı, A. Kerim Gültekin, Nesrin Uçarlar gibi sosyal bilimcilerin karşılaştıkları *yok etme şiddetinin* nerede özdeş nerede ayrı olduğunu tartışmak niyetindeyim: **Yeni olanın ne olduğunu iyi söylemek gerekiyor.** Aksi halde sosyal bilimin *zaten hep ezilen* olduğunu söyleyerek, sadece mağduriyet biriktirmiş ve böylece mevcut retoriğe kısmen dahi olsa, hizmet etmiş oluruz.

Antropoloji ve buna bağlı gelişen etnografi, coğrafya, arkeoloji ve bunun devamı olarak kültürün gizli hallerini anlayarak, kültür yoluyla yönetme gayreti elbette Cumhuriyet ile başlamamıştır. Ve elbette yeni Cumhuriyet'in büyük bir istekle fizik antropoloji, antropometri, morfoloji gibi alanlarda onun hikmetini savunacak bilim insanlarını yetiştirme gayretini de bu yolda anlamamız gerekmektedir. Bu devlet Pertev Naili Boratav'ı, İlhan Başgöz'ü kendi istediği türde antropoloji yapmadığı için cezalandırırken; bir yandan da Türk kafatası ölçümlerini yapan, *cultur*'ü toplumun temel bir çimentosu, değişmez bir zemini olarak vurgulayan bir antropolojiyi temele alıyordu.

Pertev Naili Boratav'ın Nasreddin Hoca çalışmasıyla bizlere gösterdiği 'iktidarı ti'ye alan'⁴ pagan Anadolu, İlhan Başgöz'ün 'etnografik çeşitliliğin kendisini moderne nasıl eklemekte olduğuna' dair verdiği örnekler, bu Cumhuriyet'in pek işine gelmiyordu. Onların çalışmaları bize toplulukların demokrasi taleplerinin baskıcı bir rejimle pazarlık ederek değil, geçmişten getirdikleri semboller aracılığıyla, kendilerini ve beşeri kapasitelerini yeniden ve yeniden nasıl kurmakta

---

⁴ Bu yorumu için sayın Cahit Akın'a teşekkür ederim.

olduklarını çok iyi gösteriyor.

Antropolojiyi kafatası ölçümüne, etnografiyi ise kültüre ve bunu da yemek içmek gelenekleri, sabit aile adetleri, kadın ve erkekliğin günlük hayat görüntülerine indirgeyen bir hale getirmek; Cumhuriyet'in en başından beridir, devletin varlık sorunsalıdır. Ama yine de bu varlık kaygısının geriletibildiği dönemler vardı: 1968 dalgasının sırtına binip, üniversitede bazı önemli sorunları tartışmaya başlayabilmıştik örneğin. takiben Daha sonraki dönemlerde, Askeri darbe dönemlerinde dahi kendi networklerimizde veya kendi masalarımız/titrlerimiz çevresinde varlık hakkı da yaratabildik bir süre.

Değişen nedir?

Antropoloji ve politik antropoloji, 1800 yıllardan itibaren Dar-ül Fünun içinde ve dışında toplumsal yapıyı anlamının ve yönetmenin temel anahtarı olmuştur. Yeliz Okay'ın *Etnografyanın Türkiye'ye Girişi*⁵ adlı çalışması; 1879'da Mülkiye mektebinde verilen bir Etnografya dersinden söz etmektedir. Ancak Abdülhamit döneminde 15 yıl açık kalan bu ders, bir kez daha açıldığı 1908'de ancak bir sene açık kalabilmiştir. Bu kitapta örneğin Osman Bey'in *1885'te İlm-i Ahval-i Akvam* adı ile ders notlarını yayımlayabilmiş olduğunu da öğreniyoruz. Bu kitap, Osman Bey'in ve Andreas David Mortdmann'ın Mekteb-i Mülkiye'de yaptığı derslerin bir sonucu olarak 1911'de yayınlanmıştır.

Bu çalışmalar Osmanlı'nın Meşrutiyet öncesi döneminde dağınık bir halk analizi anlayışını taşır ve daha çok seyyah hikayelerinin analizi, coğrafya, etnoloji, etnografya ve antropolojinin Batı anolojili

---

⁵ Yeliz Okay. 2012. *Etnografya'nın Türkiye'ye Girişi ve İlm-i Ahval-i Akvam*. Doğu Kitabevi.: İstanbul.

yansımalarını göstermektedir. Satı Bey'in bilimsel bakışı geliştirdiği 1908 tarihli *Etnografya* kitabı örneğin, bizlere 1800lerin başındaki düşünce iklimini de veriyor. Osmanlı'da antropolojinin nasıl açılımlar yaratabildiğini, hem modern aklı hem de modernist aklı taşıyan bir anlama biçimi olarak devleti nasıl sarsmakta olduğunu da gösteriyor. Dar-ül Fünun ve onun bünyesindeki etnologların milleti dinsel temelde kurma ısrarları yeni Cumhuriyet'in kalıpları ile açıkça uyuşmamaktadır.

1932'de resmen ilan edilen Türk Dil ve Tarih Tezleri karşısında üniversitenin gösterdiği kuşkucu tutum, Dar-ül Fünun sonunu getiren başlıca etken olmuştur. Prof. İlhan Başgöz'ün deyişiyle:

“I. Türk Tarih Kongresi'nde İstanbul Dar-ül Fünun'ndan bazı öğretmenler resmi dil ve tarih görüşlerini eleştirmek cesaretini gösterirler. Mustafa Kemal'in öz ilgi ve desteği ile yürütülen ve hükümetin kültür politikası halini alan bu iki görüşün Üniversitede destek bulamaması bir yana, bir de eleştirilmesi Ankara'da şiddetli tepki yaratır. Yeni düzenleme ile üniversitenin idari ve mali bağımsızlığı kaldırılarak, üniversite yöneticileri ile profesör ve doçentleri tayin ve azil yetkileri Maarif Vekaletine verildi. Bakanlık, siyasi kontrolü, profesörlerden derse devam cetvelleri isteyecek kadar sıkı tuttu”.

Cumhuriyet kendisini ırk temelli olarak yeniden kurma iddiasını giderek daha çok benimsemektedir. Gilroy, *Against the Race; Imagining Political Culture beyond the Color Line* adlı kitabında, imparatorluk dönemi ırk tanımının dini temel aldığına, ama uluslaşma sürecindeki ırk temelinin değiştiğine dikkati çeker: “Böylece, *Irk* Gobineau'nun tanımını yaptığı biçimden yani İngiliz emperyal tanımlarından sıyrılarak, yeni bir antropolojik biçim aldı. Faşizmin yeni bir biçimle ırksal bir kökene dayanması ise daha sonra ve yeni kolonyalizmle gelişti: Bu ırk temelli,

seküler ve palingenetic⁶ mitler, elbette her zaman dinsel nosyonlardan çıkarılmıyordu. Bloch bunların unanimistic⁷ dayanışma arzusu, katı doğal hiyerarşi ve otoriteryan bir kanbağına dayandığını bildirir⁸”

Copeaux, Türkiye tarihi nosyonunda ilk katılığın Afet İnan'ın doktora teziyle nasıl ilerletildiğini ve ırkçı bir antropolojiyi gerçekleştirdiğini dile getirir. 1932 Kongresi'ni izleyen yıllarda, tarih eğitimi giderek ırk anlayışını öne çıkartmaya başlamıştır ve bu da Copeaux için bilimsel düzeyde ciddi bir gerileme anlamına gelmektedir⁹.

Darülfünun'un 1933'te kapanmasını takiben antropoloji ve etnografya çalışmaları da sekteye uğramıştır. Ama hemen telafisi gelecektir: Cumhuriyet ile birlikte yeni toplumsalın inşası çok önem kazanmıştır. 1935'te bizzat Atatürk'ün kararı ile Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin açılması bu kapsamda ele alınmalıdır: Cumhuriyet vatanın coğrafyasını da tarih ile beraber kurulmasını ama bunun ideolojisinin dil ile adlandırılmasını benimsemiş görünmektedir.

Yeni antropoloji anlayışı artık *kurulu bir düzeneğin işletilmesi için gerekli bilim perdesini takmak* olarak belirlenen bu yapıya, örneğin 1930larda Nazi sosyal bilim anlayışını zeminlendirenlerden birisi olan ve kendi ülkesinde Nazi olduğu için işten el çektirilmiş olan Hans Freyer

---

⁶ Palingenetic: Üremede atasal özelliklerin değişmeden aynen ve yeniden meydana gelmesi, palinjenez

⁷ Harmony, birlik.

⁸Paul GİLROY. 2000. Against the Race; Imagining Political Culture beyond the Color Line. Harvard UP.: 329.

⁹ Etienne COPEAUX. 2000. *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden, Türk- İslam Sentezine*. TVY yay.. İstanbul: 45-50

1954’de yeni sosyal bilim kurmak üzere Atatürk tarafından bizzat davet edilmiş, Türklük nosyonu ırka bağlı olarak yeniden kurulmuştur¹⁰. Ama bundan önce Dil ve T C Fakültesinin **uyumsuz ve asi** sosyal bilimcilerden de temizlenmesi gerekmiştir. Pertev Naili Boratav ve asistanı olan İlhan Başgöz örneğin bunlardan ikisidir. Atılma ve sürülmeleri yetmemiş, örneğin İ. Başgöz iki yıl hapsedilmiştir.

Gilroy milli kimliğin ırkçı zemini için “Zıtlıkları gerektiren ve alternatifleri dışarıda bırakan bir dizi, tanımlı, hayati etnosentrik elementlerden ziyade, paylaşılmış bir geçmiş ve paylaşılmakta olan şimdiki kültürel formların münacatı (gereklidir)¹¹” demektedir. Bu hayalet bugün karşımızda: 1800 lerden itibaren Vico’cu bir bilim yapmak için çabalayanlar, dönemsel olarak antropolojiden sürülüp temizlendi. Yeni dönemin bu saldırısı ise daha derin bir çağ değiştirme saldırısı artık: A. Kerim Gültekin’in akademi dışı bırakılmakla kalmayıp sistem dışı olarak nitelenmesi, yetmedi hapsedilmesi örneği bize yeni dönemin ipuçlarını veriyor: Devlet aşınan meşrulaşma temellerini yeniden toplama zeminine girdi: Öte yandan bu yeni dönem, kârlılıkla birlikte atbaşı giden bir ideolojik meşrulaşmayı da dayatıyor. Artık sistem dışı kalmak, köşesinde sessizce kendi çalışmasını yapmak hiç mümkün değil. Devlet, üniversite ve bilim anlayışını yeniden yapılandırıyor: Antopolojiye, coğrafyaya, haritacılığa, tarih ve etnografya biçilen yeni zeminleme görevi şimdi üniversiteyi de

---

¹⁰ Freyer’i Türkçeye kazandıran isimlerden öncüler: N.Abadan Unat (1963)Tahir Çağatay’dır (1954) ve bir diğeri Erol Güngör’dür.

¹¹ Paul GİLROY. 1992. *The Black Atlantic: Modernity and Double Consciousness*. Cambridge: Harvard UP.

dönüştürüyor. Bloch'un deyişiyse yeni devlet artık unanistic¹² dayanışma arzusu, katı doğal hiyerarşi ve otoriteryan bir kanbağına çimentolanmak isteğini gizlemiyor.

Bu Antropoloji Boratav'da, Başgöz'de, Gültekin'de, bize şunu gösterdi: Hem sözleri olan ve hem de sessiz konuşan topluluklar, hem modern aklı hem de modernist aklı taşıyan bir anlama biçimi olarak devleti sarsmaktalar; topluluklar demokrasi taleplerini baskıcı bir rejimle pazarlık etmek yerine geçmişten getirdikleri sembollere sahip çıkarak ve gerektikçe yenileyerek, kendilerini insan olarak, beşeri kapasite olarak, son derece güzel ve bir o kadar mücadele ederek, zorluklarla, ama yine de kurma kapasitelerine sahipler.

Bizim de onların yaptığı gibi, aykırı seslere tahammülü olmayan ancak onları dönüştüren devletten, kendi talebini savunmayana yaşam hakkı tanımayan bir devlete geçişin izlerini apaçık gören ve elbette gösteren bir sosyal bilim anlayışına ŞİMDİ çok ihtiyacımız var.

---

¹² Harmony, birlik.